

Uhorskí mendikanti a osmanské nebezpečenstvo do konca 16. storočia*

MIROSLAV HUŤKA

Hungarian Mendicants and the Ottoman Threat to the Late Sixteenth Century

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2026.17.Supp.67-89>

ABSTRAKT: The present study examines the response of mendicant orders in the Kingdom of Hungary to the advancing expansion of the Ottoman Empire from the late fourteenth to the late sixteenth century. The analysis is grounded in the premise that Ottoman incursions constituted not only a military threat, but also a profound social, economic, and cultural challenge that significantly affected the structure of medieval society. The study focuses on exploring the ways in which mendicant communities responded to the long-term pressures of military conflict and how they adapted to changing conditions. The paper poses the following research questions: How did the mendicants react to the military threat posed by the Ottomans? In what ways did Ottoman incursions affect the functioning of religious orders and ecclesiastical administration in the contact zones? The study demonstrates that Ottoman raids caused extensive material destruction, depopulation, and the disintegration of traditional ecclesiastical structures, which directly impacted monastic institutions and religious life. As a consequence of these developments, members of religious orders—particularly from Bosnia—migrated into the Kingdom of Hungary, where they established new convents and created substitute institutional frameworks. At the same time, so-called “frontier” or “grey” zones emerged, in which traditional church organization ceased to function effectively, and where, alongside Catholic pastoral care, heterodox religious currents also spread. Special attention is devoted to the individual experiences of religious figures, including captivity in the Ottoman milieu, as exemplified by the case of Georgius de Hungaria. These narratives illustrate not only the brutality of the conflict but also the cultural contacts and exchanges between the Christian and Islamic worlds. The study further highlights the gradual decline of mendicant structures in Hungary after 1526, resulting from a combination of Ottoman expansion, internal political conflicts, and the onset of the Reformation. At the same time, it points out that the activity of the Franciscans in Ottoman-occupied territories, although difficult, was not entirely impossible. The paper concludes that the responses of mendicant communities to crisis situations were diverse and adaptive, leading to transformations in their activities, geographical mobility, and the redefinition of their role within society.

Keywords: Hungary. Mendicant Orders. Ottoman Turks. Monasteries.

* Táto štúdia vznikla s podporou Nanovic Institute for European Studies University of Notre Dame v rámci projektu s názvom: Begging religious orders on the periphery of Christian Europe: The Hungarian Mendicants and their relationship to the Ottoman Turks in Hungary in the 14th-17th centuries.

Úvod

Niekedy po roku 1375 sa do uhorského kráľovstva pomaly, ale isto začal vkrádať nový nepriateľ a nové nebezpečenstvo – osmanskí Turci. Vpády do južných oblastí a do Sedmohradska boli spočiatku ojedinelé, no z času na čas naberali na intenzite, aby po istých udalostiach opäť oslabli. Ich účelom bolo zväčša získanie koristi, plienenie a ničenie krajiny. Osmani vypaľovali dediny, ale aj väčšie mestá, kde sa zväčša snažili získať koristi, zajať obyvateľov a odvliecť ich na trhy s otrokmi a podobne. Škody, ktoré tieto nájazdy spôsobovali, boli obrovské a v ich dôsledku dochádzalo k rôznym štrukturálnym zmenám, ako: presunom obyvateľov, k vyludňovaniu rozsiahlych území, k ničeniu kultúrnych pamiatok alebo k ekonomickému úpadku regiónov. Pod tlakom plienenia trpeli tisíce ľudí, ktorí žili v neistote a strachu. Spolu s nimi sa do problémov dostávali okrem iných aj miestne rehoľné komunity. Cieľom príspevku bude analýza reakcie zväčša uhorských mendikantov na osmanskú hrozbu, na možné riziká z neistoty vplývajúcej z vojnového ohrozenia. Ďalej sa budeme pokúšať nájsť odpoveď na otázky: Ako reagovali mendikanti na vojenskú hrozbu zo strany Osmanov? Nešlo totiž o obyčajných nepriateľov, ale o neveriacich (pohanských) nepriateľov, ktorí navyše ničili krajinu dlhé desaťročia. Ďalšou výskumnou otázkou bude: Ako osmanské vpády ovplyvnili fungovanie reholí a cirkevnej správy v kontaktnej zóne? Časový rámec analýzy však presahuje štandardné medzníky, nakoľko z pohľadu uhorských rehoľných spoločenstiev nebol rok 1526 fatálnou cezúrou. Možno obsadenie centrálnej časti Uhorska v roku 1541 bolo symbolickejšim, ale stále ešte nie konečným medzníkom. Ním bolo v podstate celé 16. storočie, v priebehu ktorého postupne zanikali jednotlivé mendikantské kláštory, až napokon v druhej polovici tohto storočia napr. dominikáni (cca po roku 1570) alebo augustiniáni, či karmelitáni úplne zastavili svoju činnosť. Ďalším rámcom tohto medzníka bola aj skutočnosť, že prišiel ruka v ruku s postupujúcou reformáciou a v prvej polovici 16. storočia aj s vojnou o uhorský trón. Problematiku budeme preto analyzovať približne do konca 16. storočia.

Správy súvisiace s prenikaním osmanských Turkov do Uhorska sa pri žobravých reholiach objavujú len veľmi pomaly. Intenzita zachovaných informácií zrejme súvisela s množstvom incidentov, ku ktorým v priebehu 15. a 16. storočia dochádzalo. Jedna z prvých správ viažuca sa k žobravým rehoľiam v Uhorsku patrí zároveň k tým najzaujímavejším. Je príkladom rôznorodosti ľudských osudov a životných príbehov, ktoré v minulosti mohli a aj v súčasnosti stále ešte môžu človeka postretnúť.

Žobraví rehoľníci v tureckom zajatí

Pri jednom z prvých veľkých osmanských vpádov hlboko do vnútrozemia Uhorska bolo v roku 1438 prepadnuté aj Sedmohradsko. Po smrti cisára Žigmunda Luxemburského využil sultán Murad II. (1421 – 1451) situáciu a zmätok okolo nástupu nového panovníka a podnikol veľkú výpravu do Uhorska. Počas tejto kampane osmani vyplienili rozsiahle územie vrátane sedmohradskeho mesta Sebeş (nem. Mühlbach). V tom čase sa v miestnom dominikánskom kláštore, ako študent, zdržiaval sotva šestnásťročný novic (možno?), ktorý sa mohol volať Juraj alebo aj Ján (?), neskôr v literatúre známy ako Georgius de Hungaria. Pochádzal zo sedmohradskej saskkej dediny Romos (nem. Rumes), ktorá ležala neďaleko Orăștie (nem. Broos). Valašský vojvoda Vlad II., spojenec Turkov, prehovoril oby-

vateľov mesta Sebeş, aby sa vzdali útočníkom. Malá skupina mešťanov na čele s istým neznámym šľachticom, ktorý vraj určitý čas pôsobil vo funkcii kastelána akéhosi hradu a mnohokrát sa v boji stretol s Turkami, však ponuku odmietla, ukryla sa vo veži mestského opevnenia a niekoľko hodín vzdorovala presile. Nepriateľ však na vežu zaútočil, podpálil ju a úplne zničil. Z ruín vytiahli aj mladého študenta, ktorého spolu s preživšími vsadili do reťazí a odviekli do Edirne, kde ho predali do otroctva.¹ Juraj sa napokon ocitol v Anatólii v meste Bergama (neďaleko Izmiru), kde ho opäť predali na akýsi statok farmárovi, kde sa aj vďaka krutému zaobchádzaniu dvakrát pokúsil o útek.² Vždy ho však chytili a uväznili, pričom mu zdôraznili, že, ak to urobí aj tretíkrát, tak ho už zabijú. Jeho túžba po domove však bola silnejšia. Utielkol znovu a dobrovoľne sa pridal k akýmisi nie veľmi počestným obchodníkom s otrokmi, s ktorými sa dohodol na podvode. V priebehu štyroch mesiacov ho trikrát predali, no on zakaždým utiekol a vrátil sa k nim. Napokon ho však z neznámych príčin nechali samého na akomsi odľahlom mieste. Medzitým prešlo päť rokov. Celkovo sa o útek pokúsil až sedemkrát, no vždy neúspešne.³ Napokon bol predaný majiteľovi, ktorý ho prijal ako vlastného syna a Juraj pri ňom zostal 15 rokov. Unavený nenaplnenou túžbou po domove stratil skoro všetku nádej. Cítil sa byť opustený ľuďmi aj Bohom, až napokon začal pochybovať o svojej viere v Krista. Šesť až sedem mesiacov intenzívne študoval Korán. Nie je isté, či konvertoval,⁴ no keďže bol gramotný, stal sa veľmi zbehlý v islame. Musel sa preto naučiť dobre čítať po arabsky. Dokonca sa stal istou autoritou, keď ho mnohí prosili o duchovnú radu, pričom mal blízko k der-višom – naučil sa ich modlitby a zúčastňoval sa ich obradov. Počas svojho zajatia sa mu dokonca podarilo na vlastné oči niekoľkokrát vidieť aj samotného sultána Mehmeda II. (možno v Burse). Údajne však ako moslim vystupoval len navonok a vo svojich pamätiach píše, že vnútri zostal stále kresťanom, aj keď sa nemohol ubrániť obdivu k moslimom pre ich prísnosť a skromnosť, čo bolo asi v protiklade k zhýralému životu, s ktorým sa neskôr stretol na Západe a zvlášť v meste Rím. Pod zámienkou, že chce prehlibiť svoju islamskú vieru, sa mu napokon podarilo úspešne utiecť. Cez Peru v Istanbuli a ostrov Chios sa po dvadsiatich rokoch vrátil v roku 1458 do kresťanskej Európy. Možno už v Pere alebo na Chiose vstúpil do dominikánskej rehole a napokon odišiel do Ríma, kde žil po zvyšok svojho života a do Uhorska sa pravdepodobne už nikdy nevrátil, aj keď sa to celkom vylúčiť nedá.⁵ Pri pápežskej kúrii potom pôsobil ako tlmočník a prekladateľ z turečtiny

¹ HUNGARIA, Georgius de. *Tractatus de Moribus Codictionibus et Nequicia Turcarum*. (ed. Reinhard Klockow). Köln : Böhlau, 1993, s. 16 – 19; WILLIAMS, Stephen. Chistopher. *Cronica der Türckey Sebastian Franck's Translation of the Tractatus de Moribus, Condicionibus et Nequitia Turcorum by Georgius de Hungaria*. (PhD. thesis), Leeds : The University of Leeds, 1991, s. 27 – 28.

² HUNGARIA, *Tractatus*, s. 18; WILLIAMS, *Cronica der Türckey*, s. 323.

³ HUNGARIA, *Tractatus*, s. 19 – 20. Čo sa presne dialo týchto päť rokov nie je celkom známe.

⁴ HUNGARIA, *Tractatus*, s. 19 – 20: „*mea enim turbatio non fuit propter desperationem salutis sed libertatis*.“; WILLIAMS, *Cronica der Türckey*, s. 28 a 326.

⁵ V rumunskom meste Romos a v meste Sebeş sa údajne rozpráva povest o študentovi, ktorý sa dostal do tureckého zajatia z veže mestského opevnenia. Tento študent je stotožňovaný s Kristiánom Cloosom (alebo Jánom Kloorom, či Jánom zo Sedmohradska) alias Georgiusom *de Hungaria*, čo môže byť rehoľné meno, ktoré dostal v zahraničí, čo potvrdzuje aj výskum Reinharda Klockowa. Ten sa údajne po svojom návrate z Turecka napokon vrátil do rodnej dediny, kde žil ako pustovník na hore s názvom Mníchov kopec. Aby táto po-

pápeža Sixta IV. (1471 – 1484).⁶ V roku 1481 napísal a vydal svoje dielo *Tractatus de moribus, condicionibus et nequitia Turcorum* (Pojednanie o zvykoch, pomeroch a skazenosti Turkov), ktorého vydanie zapadá do napätej atmosféry v Európe po tom, ako sa Osmanom podarilo obsadiť mesto Otranto na juhu Apeninského polostrova a očakávalo sa obsadenie veľkého územia. Dielo spočiatku nevzbudilo veľkú pozornosť, no po tom, ako sa Turci v roku 1529 zastavili pri Viedni, začal sa prehlbovať záujem o ich zvyky a Jurajove dielo sa stalo bestsellerom. Bolo mnohokrát preložené a napr. do nemčiny ho v roku 1530 preložil aj Martin Luther.⁷

Juraj umrel v povesti svätosti v Ríme 3. júla 1502 vo veku úctyhodných 80 rokov⁸ a bol pochovaný v kostole Santa Maria sopra Minerva vedľa hrobu Fra Angelica.⁹ Spolu s Margarétou Himfi patrí k prominentným otrokom z Uhorska z raného osmanského obdobia, ktorým sa podarilo utiecť a možno dostať sa aj domov. Tento príbeh je mnohoznačný. Síce sa týka uhorských mendikantov len okrajovo, no je zároveň nesmierne ľudský a poukazuje na výzvy, ktorým miestni obyvatelia čelili. Je príkladom tragédie so šťastným koncom, ktorých však, žiaľ, asi nebývalo veľa.

Možno podobným príkladom bol aj životný príbeh Matúša z Kninu (*de Tinien-sis*). Ako malého chlapca ho Turci uniesli z rodného Chorvátska a 18 rokov vchovávali v moslimskom náboženstve. Napokon sa vrátil do Uhorska a v apríli 1448 sa v sedmohradskom františkánskom Kláštore sv. Jána v Bystrici (ROM Bistrița) údajne dozvedel o svojom vznešenom pôvode a „starodávnom“ náboženstve. Možno konvertoval, no určite požiadal pápeža o to, aby sa mohol zdržiavať v prítomnosti františkánov.¹⁰

Do tureckého zajatia sa v roku 1494 dostal aj dominikán Kliment zo Záhrebu a aj jemu sa napokon podarilo dostať domov, no o podrobnostiach jeho životného príbehu, žiaľ, nevieme povedať nič konkrétne.¹¹ Aj zázraky sv. Jána Kapistránskeho obsahujú informácie o vyslobodení z tureckého zajatia. Medzi štyridsiatimi zajatcami, ktorým sa podarilo (nevedno kedy) uniknúť z osmanského zajatia, sa spomína aj kustód Slavónskej kustódie Benedikt z Köveskútu, ktorý spolu s ďal-

veš získala na malebnosti a poetickosti, údajne po bitke na Chlebovom poli v roku 1479 Kristián (Ján) zachránil život jednému ranenému Turkovi, ktorým bol vraj synom jeho posledného majiteľa v tureckom otroctve. HUNGARIA, *Tractatus*, s. 14 – 15.

⁶ YAGMUR, Ömer. Georgius de Hungaria'nın Gotik Harflere Aktarıdğı (1480/1481) İki Yunus Emre Şiiri Üzerine Notlar. In *Dil Araştırmaları*, 2018, roč. 22, s. 81.

⁷ CLASSEN, Albrecht. Reflections on Turkey by Pre-Modern German Writers and Poets (14th and 15th Centuries). In ATASOY, İrem et al. *Turkish-German Relations in Literary History From the Fifteenth Through the Twenty-First Century*. Istanbul : Istanbul university press, 2023, s. 27 – 28. <https://doi.org/10.26650/B/AA09.2023.012.03>

⁸ WILLIAMS, *Cronica der Türckey*, s. 29.

⁹ PALMER, J. A. Fr. Georgius de Hungaria, O. P., and the *Tractatus de Moribus Condicionibus et Nequitia Turcarum*. In *Bulletin of the John Rylands Library* 34, 1951, s. 48. <https://doi.org/10.7227/BJRL.34.1.4>

¹⁰ LUKCSICS, Pál (ed.). *XV. századi pápák oklevelei II.* (ďalej len LUKCSICS II), Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1938, s. 263 – 264, č. 1043. „*Olim praedictus Mathaeus aetate puerili in regno Croaciae a Tureis abductus et per eos decem et octo annos nutritus est. mense autem Aprili proxime decurso ad quandam domuin ordinis Minorum, S. Johannis de Bistrica in partibus infidelium existentem venerat et cognita sua nobilitate ac religione antiqua rediit ad suo.*“

¹¹ IVÁNYI, Béla, A Szent Domonkos-rend római központi levéltára (Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából. In *Levéltári közlemények*. 1929, č. 1 – 2, s. 28.

šími vyslobodenými priniesol svoje okovy k hrobu svätca do Iloku.¹² Títo „repat-rianti“ určite neboli jediní mendikanti, ktorým sa podarilo vrátiť domov alebo aspoň do kresťanskej časti Európy, no informácie o iných nateraz chýbajú.

Tureckému zajatiu podľa vlastných slov len o vlások unikal provinciálny prior augustiniánov Ján z Iloku. Svoj úrad prevzal v roku 1543 po Baltazárovi z Päťkostolia, až napokon bol nútený v roku 1546 emigrovať do Viedne, kde ho miestni augustiniáni okamžite zvolili za priora. Po svojom zvolení za uhorského provinciála poslal do Ríma list, v ktorom informoval generálneho priora o svojom zvolení. Posol však bol na uhorských hraniciach olúpený a zavraždený. V nasledujúcom období žil provinciál vo veľkom nebezpečenstve, pričom údajne len zázrakom unikol z mesta (žiaľ, nevieme akého), ktoré Turci už dvakrát obliehali (Stoličný Belehrad?). Napokon sa uchýlil do kláštora vo Viedni. V Uhorsku v roku 1546 boli údajne „živé“ už len tri augustiniánske kláštory (žiaľ, tiež neuviedol, ktoré),¹³ a žilo v nich vraj len 15 bratov. Všetci boli údajne veľmi mladí, niektorí ani neboli augustiniáni a podľa slov provinciála tam všetci riskovali svoje životy. Ostatné rehoľné domy zničili Turci alebo obsadili luteráni. Lepšie na tom nebola ani rakúska provincia. Jeho predchodca, rakúsky provinciál a zároveň viedenský prior, odcestoval v roku 1544 do Ríma, pričom počas cesty údajne zmizol bez stopy. Rakúske kláštory boli vyvlastnené svetskými pánmi a z celej provincie existoval už len viedenský kláštor, kde žili piati bratia – dvaja Nemci a traja Uhri, pričom títo Uhri boli zrejme, rovnako ako Ján z Iloku, taktiež emigranti.¹⁴

Deštrukcia konventov v 15. a v 16. storočí

Ďalším dôsledkom tureckého plienenia bolo ničenie kláštornej infraštruktúry. Ako prvý pocítil farchu osmanského plienenia františkánsky bosnianský vikariát, ktorý vznikol sotva v roku 1339.¹⁵ Už o necelých sto rokov sa miestni observantní františkáni dostali pod silný tlak osmanských Turkov, ktorí pri svojich nájazdoch do tohto regiónu začali ničiť aj ich kláštory.

Zo supliky z 28. novembra 1421 sa dozvedáme, že dalmátsky provinciál františkánov Baptista zo Šibeniku prosil pápeža, aby bol vymenovaný za inkvizitora do pohraničného pásma Chorvátska, Rakúska a zvlášť do uhorských žúp Šomoď, Zala, Tolna a Baráňa, a bola mu tu udelená plná moc. Touto úlohou ho už v predchádzajúcom roku poverila generálna kapitula rehole, ktorá sa konala vo Forli, a to prostredníctvom generálneho vikára. Jeho úlohou malo byť, aby tu kázal Božie slovo,

¹² ANDRIĆ, Stanko. *The Miracles of St. John Capistran*. Budapest : CEU Press, 2000, Appendix 3, s. 408, č. 18. <https://doi.org/10.1515/9789633865408>

¹³ Z iných údajov sa zdá, že išlo o kláštory v Jágri, vo Veľkom Varadíne a v Pápoci.

¹⁴ ADRIÁNYI, Gabriel. Die Augustiner-Eremiten in Ungarn. In *Scientia Augustiniana*, 1975, s. 723 – 726.

¹⁵ KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I*. Budapest : Magyar Tud. Akadémia, 1923, s. 330. Samostatný uhorský vikariát vznikol v roku 1448 oddelením od bosnianskeho. V nasledujúcom období sa bosnianskí františkáni v dôsledku tlaku Turkov snažili o opätovné spojenie s uhorským (1475, 1477), no tí sa spojeniu všemožne bránili a odmietali ho. CEVINS, Marie-Madeleine de. *Les Franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle* (vers 1450-vers 1540) : Bibliotheca seraphico-capuccina 83. Roma : Institutio storico dei Cappuccini, 2008, s. 41. Došlo však k spojeniu bosnianskeho a dalmátskeho vikariátu na kapitule v Pašmane 7. septembra 1464. FER-MENDŽIN, Eusebius (ed.). *Acta Bosnae*. Zabrabiae : Taberna Libraria, 1892, s. 260 – 262, č. 1089.

pretože v tejto oblasti pred dvomi rokmi Turci zničili tri kláštory rehole a hlásali sa tu heretické bludy.¹⁶ Na túto žiadosť potom nadväzovalo povolenie pápeža zo 17. júla 1422 na výstavbu dvoch nových konventov v Uhorsku. Prvý mal stáť v Báčskej diecéze (*in Kabol*) a druhý na inom, vhodnom mieste na juhu Uhorska, nakoľko františkánski „bratia boli Turkami vyhnaní zo svojich dávnych domov.“¹⁷

Ďalšia prosba bola prednesená pápežovi Eugenovi IV. 2. novembra 1431 v Ríme. Dvaja bratia z bosnianskeho vikariátu, Ján Corethia zo Splitu a Blažej zo Slavónska (*Fr. Joanne Corethye de Spaletto et Blasio de Sclavonia*), prosili pontifika, aby si bosnianski bratia mohli zriadiť tri konventy na ľubovoľnom mieste, pretože „Turci (ich) veľmi často napádajú, berú im majetok, unášajú veriacim deti, mnohých povraždili a vyhánajú ich kňazov a duchovných“¹⁸

Situácia v tejto oblasti sa však naďalej zhoršovala. Pápež Eugen IV. preto povolil Jakubovi z Marky (z Marchie), bosnianskemu františkánskemu vikárovi, 25. augusta 1436 bulou *Sacrae Religionis*, aby si ako náhradu za zničené bosnianske kláštory postavil osem nových rehoľných domov, a to po tri v Uhorsku a v Rakúsku a dva v Čechách a priviedol tam bratov zo svojho vikariátu.¹⁹ Toto privilégium pápež v nasledujúcom roku rozšíril a dovolil Jakubovi v Uhorsku zriadiť sedem kláštorov, pretože údajne v jeho vikariáte Turci za dva roky zničili až 16 konventov.²⁰ Zároveň observanti dostali povolenie vybudovať tieto kláštory len na základe želania svojich predstavených bez predchádzajúceho súhlasu pápeža, čo pôvodne nariaďovala bola Bonifácia VIII.²¹ Napokon v nasledujúcom roku 1440 bosniansky vikár František zo Stoličného Belehradu dostal povolenie z rovnakého dôvodu vybudovať v Uhorsku už desať kláštorov.²² Z tohto počtu však pravdepodobne vznikli len tri konventy, a to v Baia Mare (ROM, maď. Nagybánya), v Tate (HUN) a možno v Kolut (SRB, maď. Kölyüd).²³

Vrchol tohto procesu bol asi dosiahnutý v roku 1461, keď v septembri pápež Pius II. uznal utrpenie uhorských, ale aj bosnianskych observantných bratov,

¹⁶ LUKCSICS, Pál (ed.). *XV. századi pápák oklevelei I.* (ďalej len LUKCSICS I), Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1938, s. 118 – 119, č. 431. „*Baptiste de Sabenicho, provincialis in Dalmatia o. fratrum Min., de conc., ut ipse ad partes confinium Ungarie, Theuthonie, regni Crovacie, necnon comitatum Somog, Sala, Tholnaet Baragna, regno Hung, adherentium, auct. ap. et plenitudine potestatis inquisitor deputetur... Quia in illis partibus, ubi per invasiones Tureorum, qui duobus annis antea tria claustra fratrum predictorum deleverunt et ubi etiam dogme heretice sunt promulgate, cum nonnullis predicti o. viris regiliosis effective laborare nullo modo possit, nisi ad id auctoritatem ap. habeat, supplicat de ea concedenda.*“

¹⁷ LUKCSICS I, s. 131, č. 513. „*Cone, licentia edificandi duo claustra, unum in Kabol, Bac. d. et alterum in quodam idoneo loco in partibus meridianis Hungarie fratribus ordinis Minorum, vicarie Bosne, quia persecutionibus Tureorum ex antiquis domibus expulsi sint.*“

¹⁸ FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, s. 137, č. 702.

¹⁹ MNL OL DF 275480, MNL OL DL 65881, alebo abstrakty: KAIZER, Nádor OFM (ed.). *A gyöngyösi zárda oklevéltára* (ďalej GZO). Budapest : Held János irodalmi és nyomdavállalat, 1930, s. 5 a FEKETE NAGY, Antal (ed.). *A Balassa család levéltár (1193 – 1526)* (ďalej Balassa). Budapest : Akadémiai kiadó, 1990, s. 103.

²⁰ MNL OL DF 275485, MNL OL DL 65887 alebo abstrakty: FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, s. 161, č. 759; GZO s. 5; Balassa s. 106; Suplika zo 7. decembra 1437 – porovnaj aj LUKCSIC II. č. 512, s. 155.

²¹ LUKCSIC II. č. 513, s. 155. Tieto privilégia potom pápež zopakoval aj v nasledujúcom roku FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, s. 167, č. 772 alebo s. 169 – 171, č. 779.

²² LUKCSIC II. č. 687, s. 190.

²³ CEVINS, *Les Franciscains observants hongrois*, s. 37 – 39.

ktorým bolo „v nedávnych časoch najkrutejšími Turkami, nepriateľmi Kristovho mena, zničených a vypálených v hraniciach Uhorského kráľovstva, ako aj v susedných krajinách“ údajne až dvadsať konventov. Pápež im dovolil postaviť si rovnaký počet nových kláštorov s kostolom a zvonnicou a inými potrebnými budovami pri dodržaní zvyčajných ustanovení, napr. o odstupe od iných kláštorov na ktoromkoľvek mieste, ktoré uznajú za vhodné. Na tomto mieste mohli slobodne kázať a slúžiť sväte omše bez súhlasu miestneho ordinára, no pri zachovaní farských práv. Pápež sa však zároveň tiež dozvedel, že bratia františkáni v čase vraždenia kresťanov neveriacimi spolu s laikmi aj aktívne so zbraňami v ruke pomáhali pri obrane, v dôsledku čoho (*homicidia*) upadli do irregularity a exkomunikácie. Pápež preto udelil „vtedajšiemu vikárovi plnú apoštolskú právomoc a oprávnenie, aby mohol bratov v takýchto prípadoch... od podobných trestov a exkomunikácií rozhrešovať.“²⁴ O výstavbe týchto nových kláštorov v Uhorsku po vzniku samostatného observantného vikariátu v roku 1448 už nevieme nič konkrétne, ale do tohto obdobia prebiehal pomerne intenzívny pohyb a presun františkánskych observantov z Bosny do Uhorska. Tu sa však veľmi skoro dostali do konfliktu s miestnymi konventuálnymi františkánmi z uhorskej provincie. Ich vzájomné napätie trvalo až do roku 1517, dokonca ešte dlhšie, nakoľko napr. v mestách, ako Segedín alebo Veľký Varadín, mali obe františkánske observancie vybudované svoje konventy. A sporov bolo oveľa viac.²⁵ Presun bratov z Bosny do Uhorska však bol v 15. storočí legálny a prebiehal so súhlasom pápeža, čím dochádzalo k rozširovaniu bosnianskeho vikariátu do Uhorska.

Zachovala sa tiež prosba generálneho ministra františkánov z 1. decembra 1424, ktorý pre bratov z bosnianskeho františkánskeho observantného vikariátu požiadal o potvrdenie privilégia pápeža Gregora XII. Táto výsada im zároveň umožňovala, aby sa v prípade útoku Turkov mohli uchýliť do konventov v Dal-

²⁴ WADDINGO, Luca. *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Institutorum Auctoritate*, tom 13. Romae : Typus Rochi Barnadó, 1735, s. 198 – 199 „Hinc est, quod nos vestris supplicationibus inclinati, asserentibus circa duodecim Ecclesias et domos Fratrum vestri Ordinis proximis temporibus ab immanissimis Turcis Christi nominis inimicis destructas et combustas esse intra fines regni Hungariae, et pariter in vicinis regionibus; ut loca duodecim intra ambitum regni et in vicinis regionibus infidelium, si vobis pia largitione concedantur, vel alias justis modis illa poteritis adipisci, recipere et retinere, et in quolibet ipsorum locorum Ecclesiam sive Oratorium cum campanili et c. et aliis necessariis officinis, pro usu et habitatione vestra, et aliorum Fratrum dicti Ordinis et Observantia, servata debita distantia, construere et aedificare; necnon quoscumque Fratres vestri Ordinis existentes ad id voluntarios, transferre et recipere, ac inibi una cum eisdem Fratribus sub Regularibus institutis dicti Ordinis Altissimo famulari, Missas et alia Divina Officia celebrare, verbum Dei praedicare libere et licite valeatis, Ordinarii loci (siforte de jure quis esset, et actu presens, aut minime tunc idoneureperiretur) super hoc et aliis licentia minime requisita, juribus tamen parochialium Ecclesiarum et aliorum quotumcumque, quantum in vobis erit, semper salvis: Cum etiam audiverimus, Fratres dicti Ordinis tempore occisionum im Christianos per infideles factarum ad defensionem occurrere, et arma simul cum laicis defensiabilia et offensiabilia parare ac conterctare, unde propter homicidia que sequuntur et vulnere, Fratres ipsi irregularitatem excommunicationemque incurrerunt; Nos eidem Vicario pro tempore existenti super similibus et excommunicationibus, Fratres absolvi, quoties fuerit opportunum, plenariam licentiam, auctoritate Apostolica concedimus et facultatem.“

²⁵ Viac informácií HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá : pôsobenie medikantov v stredovekom urbánnom prostredí*. Ružomberok : Verbum, 2022, s. 199 – 216.

mácii a v Uhorsku.²⁶ Táto žiadosť zároveň veľmi úzko súvisí so vzájomným dešpektom, ktorý sa vytváral vo vnútri samotného vikariátu medzi bosnianskymi a uhorskými spolubratmi a napokon vyústil do odtrhnutia sa uhorských observantov a k vzniku ich samostatného (uhorského) vikariátu v roku 1448.²⁷ Faktom zostáva, že bosnianski františkáni museli hľadať „nekonvenčné“ spôsoby existencie v kontaktnej oblasti, a tak sa stali prvou latinskou rehoľou, ktorá v roku 1463 získala ochranný edikt od samotného osmanského sultána Mehmeda.²⁸

Pravdou však je, že pod tlakom Turkov mnohé františkánske observantné kláštory začali zanikať, a to už koncom 14. storočia. Išlo napr. o kláštor v Gherman (ROM, maď. Ermény, v roku 1399), ďalšie kláštory zanikli v priebehu prvej polovice 15. storočia najmä v Srieme alebo v Bácske, napr. Bácska Palanka (SRB, maď. Haram, po roku 1433) alebo Kovin (SRB, maď. Keve, v roku 1459). Konventy zanikali aj na iných miestach Uhorska (napr. Bocşa Româna ROM, maď. Kövesd pred rokom 1478) a podobne.²⁹

Turci však ničili kláštory aj iným mendikantom. Pri spomínanom veľkom osmanskom vpáde do južného Sedmohradska v roku 1438 boli okrem iného zničené aj dva františkánske konventuálne kláštory v Sibiu a v Orăștie (maď. Szászváros), na čo pápež reagoval výzvou veriacim, aby prispeli na obnovu františkánskych rehoľných domov.³⁰ O pár rokov neskôr, 13. mája 1444, pápež povolil opravu piatich rehoľných domov dominikánov a františkánov, ktoré sa nachádzali v pohraničí Sedmohradska (*qui in confinibus inimicorum Turcorum quinque domus habente*) a dohľadom poveril ostrihomského arcibiskupa a opátov dvoch kláštorov.³¹

Časté vpády osmanských Turkov mali za následok deštrukciu kláštorných objektov, a to nielen priamo z vojenských dôvodov, ako napr. plienenie a rabovanie

²⁶ LUKCSICS I, s. 162, č. 755.

²⁷ CEVINS de, *Les Franciscains observants hongrois*, s. 42 – 44.

²⁸ DAMIAN, Iulian Mihai. L'Osservanza francescana e le crociate contro i turchi: da Eugenio IV a Pio II. In GALAMB, György (ed.). *Franciscan Observance between Italy and Central Europe*, Szeged : Hungarian Academy at Rome et al. 2017, s. 54 – 55; FABIANICH, Donato. *Firmani inediti dei Sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina*. Firenze : Tipografia di Maria Ricci, 1884, s. 41 – 44; FABIANICH, Donato. *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia fino ai nostri giorni. Parte I*. Zara : Tip. Fratelli Battara, 1863, s. 222. „A me Sultan Mehmed Chan omnibus nobilibus et ignobilibus quibus expedit universis notum sit. Cum exhibitioribus Religiosis Bosnensibus peculiari et altissima gratia affectus sim, mando ne quispiam sive iis, sive Ecclesiis eorum quodpiam impedimentum aut fastidium causet, ita ut ii in statibus et ditionibus meis absque omni metu et timore commorari possint; qui profugerunt et revertuntur sint securi et immunes, possint in provinciis meis et Ecclesiis eorum degere, et nemo ex magnatibus meis, Veziriis, vel fidelibus ac subditis, vel ab ipsa Maiestate mea sese ingerat, eos infestet, aut quacumque molestia afficiat. Et ii pro se, personis suis, domiciliis, Ecclesiis, et si quos homines ex peregrinis ditionibus adduxerint, absoluta fruantur libertate. Cum itaque pro eximia gratia et protectione altissima, qua in Sacerdotes dictos feror, Mandatum hoc extrado, una gravissimo juramento adstringo, per Creatorem coeli et terrae, per sanctos Codices, per magnum Prophetam nostrum, per centum viginti quatuor millia Prophetas, per gladium quo precingor, ne dictos sacerdotes quispiam infestando affligat, aut iis adversetur quousque illi mihi et Mandatis meis fideles extiterint.“

²⁹ CEVINS de, *Les Franciscains observants hongrois*, s. 44, 583 a 596.

³⁰ KARÁCSONYI, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon I, s. 56.

³¹ LUKCSICS II, s. 215 – 216, č. 814. Zároveň žobrávým rehoľiam bolo opäť povolené sponedať a pochovávať.

sprevádzané podpalovaním objektov, ale aj vedomou demoláciou, a to paradoxne z bezpečnostných dôvodov. Stalo sa to napr. dominikánom v meste Sibiu pred rokom 1445. Ich konvent totiž stál na predmestí pred mestskými hradbami. Bol údajne kompletne vybavený: mal hlavný kláštorň objekt, kostol s dvomi vežami a celý komplex bol obohnaný múrom. Obyvatelia mesta v strachu, že sa kamenné budovy v prípade náhleho tureckého vpádu stanú útočiskom nepriateľa, kláštor spolu s ďalšími kamennými objektmi na predmestí zbúrali a materiál použili na spevnenie mestských hradieb. Zároveň sa prisahou zaviazali, že v meste postavia nový, kompletne vybavený konvent.³²

A dominikáni neboli jediní, ktorí možno prišli o svoj kláštor stojaci na predmestí. Rovnako z bezpečnostných dôvodov zo strachu pred útokom Turkov bolo Mikulášom z Iloku plánované aj presunutie augustiniánskeho Kláštora sv. Anny, ktorý stál pred hradbami Iloku na iné, bezpečnejšie miesto.³³

Netreba zabúdať ani na to, že kláštory všeobecne, ako mnohokrát jediné kamenné stavby v krajine (spolu s kostolmi), boli často premenené na improvizované alebo stále pevnosti. Najmä v nepokojnom 16. storočí to bolo štandardnou praxou. Okrem kláštorov kontemplatívnych reholí, ktoré stáli v extravilánoch alebo na vidieku, takéto prestavby poznačili aj mendikantov v mestskom prostredí. Do prvej skupiny zaraďujeme napríklad kartuziánsky kláštor na Skale útočiska,³⁴ premonštrátsky kláštor v Bzovíku alebo paulínsky kláštor v Gombaseku, ktorý František Bebek premenil na pevnosť.³⁵ Do druhej skupiny môžeme na našom území zaradiť napr. niektoré šarišské a spišské konventy mendikantov. Zo správy mestských magistrátov Levoče, Bardejova, Prešova a Sabinova pre veľkošarišského hradného kapitána Juraja Wernera z 30. júna 1543 sa dozvedáme, že Ján Zadorlám vojensky obsadil Gelnicu a miestny dominikánsky kláštor silne opevnil, pričom mobiliár kláštora rozdal veriacim. Rovnaký osud postrelol aj augustiniánsky kláštor v neďalekom Hrabkove.³⁶ Podobne 12. júla 1543 nariadil cisár Ferdinand I. Habsburský kapitánovi hradu Mukačevo, aby prestal s opevňovaním františkánskeho kláštora v Berehove, čo bolo údajne

³² K výstavbe pre odpor miestneho dekana nedošlo, čo vyvolalo súdny spor, do ktorého sa zapojil aj pápež, ktorý poveril opáta cisterciánskeho kláštora v Kerci, aby záležitosť vyšetril. RIPOLL, Thomae – BRÉMOND, Antonin (eds.). *Bullarium Ordinis FF Praedicatorum. tom. III. Romae: Ex Typographia Hieronymi Mainardi, 1731, s. 199 – 200.*

³³ HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Pútnik: sonda do života stredovekého pútnika (kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma)*. Budmerice: Vydavateľstvo Rak, 2022, s. 80.

³⁴ Kláštor bol v roku 1543 na sviatok sv. Petra a sv. Pavla prepádnutý Matejom Bašom z Muraňa a jeho spoločníkmi, jeho bratom Demeterom, mladým Podmanickým (?) a Jánom Zadorlámom a zbojníci ho začali prestavovali na pevnosť: BUNYITAY, Vince – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (eds.). *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából II 1530 – 1534 (ďalej EEMHK II)*. Budapest: Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1904, s. 419 – 420; to isté aj: WAGNER Carolus (ed.). *Analecta Scepusii sacrii et profani. Pars II. Viennae, 1774, s. 238 – 240; alebo skrátené: KARÁCSÓNAYI, János – KOLLÁNYI, Ferenc (eds.). Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából IV. 1542 – 1547 (ďalej EEMHK IV)*. Budapest: Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1909, s. 276.

³⁵ Listina zo septembra 1546 nariaďuje, aby cirkevné majetky, ktoré František Bebek premenil na pevnosti boli zbúrané a vrátené pôvodným majiteľom. EEMHK IV, s. 437.

³⁶ EEMHK IV, s. 276. „*Gilnicz occupatum est vi; ipso in oppido monasterium fortiter munitur, inde edicta dari fidelibus cepta sunt... super hec etiam claustrum in Grapko iuxta oppidum Crucis, ut hiis ex locis alios inter civitates regias vexent, premantque...*“

v rozpore s krajinskými zákonmi.³⁷ Tieto správy možno pochádzajú z oblastí, ktoré neboli napadnuté Turkami, no podobné procesy mohli prebiehať aj v kontaktných oblastiach. Je preto celkom pochopiteľné, že takéto kláštory mohli byť ničené aj zámerne z bezpečnostných dôvodov v dôsledku vojenských operácií, aby sa nestali opornými bodmi nepriateľa. Potvrdzujú to informácie o premene kláštorov na pevnosti, ktoré sú doložené pri observantných konventoch, napr. v Csákány po roku 1546, v Jászberény po roku 1567³⁸ alebo Ivanics,³⁹ pričom prestavba na hrad sa uskutočnila aj v prípade dominikánskeho kláštora v Vinòu de Jos (ROM. maď. Alvic) v Sedmohradsku⁴⁰. Dokonca je možné, že sa tak dialo aj na mnohých iných miestach.

Je potrebné skonštatovať, že najviac kláštorov zaniklo v 16. storočí. Ako sme naznačili v úvode, v priebehu tohto storočia uhorské mendikantské kláštory prežívali hlbokú krízu spôsobenú mnohými faktormi. Okrem vojny o uhorský trón to bolo aj šírenie reformácie, ktoré súviselo so zmenou náboženského povedomia, no najmä v dôsledku osmanského nebezpečenstva. Dominikánske, augustinánske a karmelitánske kláštory zanikli úplne. Len františkáni, či už mariánskej alebo salvatoriánskej provincie, sa udržali na západe krajiny, ktorá bola pod väčšou kontrolou Habsburgovcov. Zoznam zničených kláštorov salvatoriánov v iných častiach krajiny a niektoré okolnosti zachytáva kronika observantov, a to aj s obeťami na životoch. Informácie síce nie sú celkom presné, no emócia v nej je obsiahnutá. Veľmi bolestivým bola napr. skaza Konventu Panny Márie v Ostrihome v roku 1532, kde „pán Grithy s Turkami a Uhrami“ zničil pri obliehaní hradu kláštorový objekt, „ale kostol vďaka božiemu milosrdenstvu zostal zachovaný.“ Rovnako bolo pre rehoľu bolestivé aj vypálenie kláštora v Humennom Janom Katzianerom (1529) alebo kláštora v Bocša (ROM, maď. Kövesd), ktorý vypálil Ľudovít Pekri⁴¹ a ďalšie. Dokopy išlo v Uhorsku pri všetkých mendikantoch o desiatky kláštorov. Na konci 16. storočia mali svoje konventy jedine františkáni a v celom Uhorsku (aj na okupovanom území) ich bolo dokopy možno len deväť.⁴²

Obete na životoch

Osmanské plienenie si vyžiadalo okrem materiálnych škôd aj obeť na ľudských životoch, a to aj medzi bratmi. Rehole si dokonca asi viedli aj evidenciu zavraždených. Žiaľ, tieto záznamy pochádzajú len zo 16. storočia a zachovali sa len pri františkánoch salvatoriánskej provincie, pred rokom 1517 observantného vikariátu. Ako prvé záznamy sú informácie o Pavlovi Tomorim a jeho dvoch spolubratoch, ktorí padli v bitke pri Moháči. No v priebehu tohto nešťastného roku bolo obetí oveľa viac. V štyroch kláštoroch rehole bolo zavraždených osemnásť

³⁷ EEMHK IV, s. 282 – 283.

³⁸ CEVINS de, *Les Franciscains observants hongrois*, s. 578 a 585; KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig II*. Budapest : Magyar Tud. Akadémia, 1924, s. 84 – 85.

³⁹ KARÁCSONYI, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II*, s. 82 – 83.

⁴⁰ LUPESCUNÉ, Makó, Mária. A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára. In *Történelmi Szemle*, 2004, roč. 46, s. 349 – 350.

⁴¹ Ku všetkým trom objektom a ďalším kláštorom pozri: ZALKA, Blasius de. (et con.) *Cronica Fratrum Minorum de Observatia Provinciae Bozniae et Hungariae*. In TOLDY, Ferenc (ed.). *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Budapest : Bibliothecae Academiae Scientiarum, 1984, s. 300 – 302.

⁴² HUNČAGA – HUŤKA, *Žobravé rehole a stredoveké mestá*, s. 253.

bratov: osem bratov v budínskom, štyria bratia v peštianskom, po traja v ostrihomskom a v palotskom kláštore. Turci v priebehu roka ešte na rôznych iných miestach Uhorska zabili ďalších bratov. Napr. pri Balatone boli nájdené telá dvoch zavraždených františkánov. Keď Turci spolu s Jánom Zápoľským v roku 1528 obliehali Budín, bol pri ostreľovaní zabitý ďalší brat Anton zo Sv. Ladislava, a to projektilom z bombardy.⁴³ Tento údaj je však sporný. Budín bol totiž obliehaný až na konci augusta nasledujúceho roku počas tureckej výpravy proti Viedni a padol po krátkom boji 9. septembra 1529. Sulejman I. následne odovzdal mesto svojmu spojencovi, protikráľovi Jánovi Zápoľskému. O zabití brata Antona možno vypovedá kronikársky záznam Juraja zo Srieimu. Ten ako očitý svedok zaznamenal incident, ku ktorému došlo v októbri 1529 počas ústupu osmanských vojsk spod Viedne. V Budíne bol narýchlo postavený most a sultán rýchlo prešiel do bezpečia na peštiansku stranu. Sulejman pri Viedni utrpel veľké straty na ľuďoch a vybavení, pričom prišiel aj o veľkú časť diel. V Budíne bolo 24 diel, z ktorých si Sulejman vybral 12 lepších a pevnejších a 12 horších nechal kráľovi Jánovi Zápoľskému. Keď sultán prechádzal cez most na Dunaji, z budínskeho hradu strieľali z týchto diel slávnostné salvy. Pri tejto strelbe sa však štyri delá roztrhli a úlomky z jedného dela zabili akéhosi mladého muža.⁴⁴ Je celkom možné, že išlo o spomínaného Antona zo Svätého Ladislava.

Len počas tohto obdobia (1526 – 1528?) spolu s tromi obeťami od Moháča tak rehoľa stratila 24 bratov a vraždenie pokračovalo ďalej. Veľmi tragickým podľa františkánskych záznamov bol celý rok 1529. Pri Budíne zabili deväť bratov, v Sedmohradsku v bitke pri Brašove proti moldavským vojskám padli ďalší traja bratia.⁴⁵ Išlo zrejme o niekoľkotýždňové obliehanie mesta v októbri 1529, ktorého sa chcel zmocniť moldavský vojvoda Peter Rareș.

Ďalší traja bratia františkáni boli v roku 1529 zabití v kláštore Remetinec (CRO), po jednom bratovi v Ostrihome, v Atyíni, v Okoličnom a v Hlohovci, pričom prameň ešte pripomína, že v Hlohovci boli uhorskými zbojníkmi (*latrones*) zavraždení ešte ďalší dvaja bratia. Dokopy išlo o 21 bratov. Ako však vidno zo zoznamu, nie všetci boli zabití Turkami. Konvent v Okoličnom isto nemohol byť prepadaný osmanmi a konvent v Hlohovci bol vyplienený pravdepodobne až v roku 1530, keď sa uskutočnil veľký osmanský vpád na juhozápadné Slovensko.⁴⁶ A zrejme práve preto zoznam uvádza ako vrahov/lotrov samotných Uhrov.⁴⁷ V nasledujúcom období, do roku 1559, bolo zavraždených ďalších 21 bratov, no s poznámkou, že priamo Turkami len dvaja. Väčšina zahynula rukami Valachov, Rusínov, Uhrov a v roku 1559 dvaja bratia rukami luteránov pri dedine Isaszeg (*Irazzeg*).⁴⁸ V období od roku 1526 do roku 1559 teda zahynulo asi 66 bratov, a to nie je málo. Pritom tieto záznamy určite nie sú kompletné. Napríklad z provinciálnej kapituly z roku 1542 z Veľkého Varadína sa dozvedáme niekoľko podrob-

⁴³ EEMHK II, s. 531 – 532. „F. Antonius de Sancto Ladislao sacerdos Bude in obsidione ictu Bombarde interiit 1528.“

⁴⁴ SRIEMSKÝ, *Zničenie*, s. 270. „Et de zakalos duodecim sic resonare cogebant et de illis quatuor lacerabantur et stipis unum virum interfecerat, iuvenis erat.“

⁴⁵ EEMHK II, s. 532.

⁴⁶ GÁLIK, Zdenko. Hlohovec vo víre vojenských udalostí a ich dôsledky v rokoch 1401 – 1650. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 2, s. 343 – 344. <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.2.330-367>

⁴⁷ EEMHK II, s. 532.

⁴⁸ EEMHK II, s. 532 – 534.

ností o situácii v Pešti. Obyvatelia žiadali, aby do peštianskeho konventu, už okupovaného Turkami, bolo poslaných viac bratov, ako tam bolo dovtedy. No rehoľa to odmietla splniť, pokiaľ sa neuzavrie mier s Osmanmi, pretože bratia by mohli byť zajatí alebo zabití ako nedávno dvaja bratia, ktorí boli zavraždení neďaleko Rákošu (pri Pešti).⁴⁹ Medzi zavraždených bratov je potrebné zaradiť aj troch františkánov, ktorých zabili Osmani v segedínskom kláštore v roku 1552, keď budínsky paša Hadim Ali Paša porazil uhorské vojsko pri pokuse získať mesto späť do uhorských rúk.⁵⁰

Záznamy z druhej polovice 16. storočia sú už pomerne skromné, len v roku 1600 sa objavuje ďalšia obeť – František de Györgyő, gvardián zo *Csikiensy*, ktorého zavraždili „valašskí lotri“.⁵¹

Reakcia na prepady

Najmä v počiatočnom období bola reakcia na náhle prepady ešte pomerne zdržanlivá. V nasledujúcom období (najmä v 15. storočí) však hlavne františkáni prejavili obdivuhodnú vytrvalosť. Zostávali aj v oblastiach, odkiaľ sa stiahli aj svetskí kňazi. Napríklad z potvrdenia privilégii pre bosnianských františkánskych observantov z 29. augusta 1422 sa dozvedáme, že pápež Martin V. potvrdil privilégiá vikariátu, ktoré im udelil Ján XXII. a jeho nasledovníci pre územie Bosny, Srbska (Rašky), Bulharska a Valašska, kde mohli rozhrešiť exkomunikovaných, spravovať heretikov, riadiť cirkevné záležitosti a robiť všetko, čo je potrebné pre rozšírenie kresťanskej viery. Pápež Martin V. tieto privilégiá v spomínanom roku rozšíril aj na územie južného Uhorska, „ktoré biskupi a preláti opustili pre nájazdy Turkov.“⁵² Toto tvrdenie nemožno brať celkom doslovne, no išlo o signál, ktorý naznačoval ďalší vývoj. Územie pod tlakom Turkov postupne opúšťali predstavitelia cirkevnej správy a ich miesto, zrejme niekde, nahradzovali rehole, najmä františkáni. Ale neboli jediní. Opustené pohraničie lákalo aj iných mendikantov. Máme správy, že do tejto „sedej“ zóny prenikali napr. aj augustiniáni. Z roku 1427 máme informácie o pomerne dobrodružnej ceste českého exulanta, profesora Blažaja z Radnice. Pred siedmimi rokmi tohto augustiniánskeho brata vyhnali českí kacíri (husiti) z jeho rodnej krajiny a po roku blúdenia tento rehoľník začal pôsobiť v pohraničnom pásme Slavónska, Chorvátska a Turecka (Osmanskej ríše). Od pápeža si vyprosil povolenie na päť rokov, aby v týchto nebezpečných končinách mohol kázať, spovedať a slúžiť sväte omše.⁵³ V tomto toxickom prostredí však zostal len necelé tri roky, nakoľko už 13. októbra 1430 znovu prosil pápeža, tentokrát, aby mu bolo pridelené nejaké vhodné cirkevné benefícium, nakoľko pre chudobu nemohol dôstojne žiť. V kláštorech rehole augustini-

⁴⁹ EEMHK II, s. 498.

⁵⁰ ZALKA, *Cronica Fratrum Minorum de Observatia*, s. 313; išlo o bratov, ktorí odmietli utiecť z kláštora: Tomáš zo Segedínu, Ladislav zo Zadoru a Bernard z Líšky (*Bernardus de Liscka*). Tiež: KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II*, s. 163.

⁵¹ TELEK, Josephus. *Nove Facies Provinciae SS. Salvatoris*. Rukopis, 1757, s. 90.

⁵² LUKSICS I, s. 131, č. 517. „Martin V. preterea concessit eidem ordini *suprascriptis privilegiis etiam in partibus meridionalibus ab epis et prelatis propter invasiones Turcorum desertis Ungarie uti.*“

⁵³ LUKSICS I, s. 194, č. 944. VODIČKA, Ondřej. *Katoličtí exulanti ze zemí Koruny české v době husitské (1419 – 1436)*. (disertační práce). Brno : FF, 2015, s. 80.

ánov nemohol zostať, nakoľko české a moravské zničili husiti a v ostatných bol cudzincom, ktorého nemohli prijať kvôli predpisom generálnej kapituly rehole.⁵⁴

Okrem civilného obyvateľstva boli tlaku vystavení aj uhorskí mendikanti, hľadali spôsob života a reakcie na náhle a neočakávané prepady osmanskými Turkami. Pre takéto prípady sa začali povoľovať výnimky z rehoľných predpisov. Napríklad františkánski salvatoriáni na provinciálnej kapitule vo Veľkom Varadíne v roku 1542 rozhodli, že aj napriek prísnemu zákazu akéhokoľvek vlastníctva hnutelného majetku mohlo sedem kláštorov vlastniť dopravný prostriedok – dva kone a voz, aby v prípade náhleho prepadu Turkami mohli bratia odísť na iné, bezpečnejšie miesto. V prípade, že by nebezpečenstvo pominulo, mali byť kone predané.⁵⁵ Pritom vlastníctvo koní a volov na poháňanie už zakazovali závery provinciálnej kapituly z roku 1537, ktorá sa konala v kláštore v Berini. Ak sa niekde takéto zvieratá nachádzali, mali byť do mesiaca predané.⁵⁶ Sedem kláštorov, ktoré spomína kapitula vo Veľkom Varadíne, bolo v týchto lokalitách: Sečany, Hlohovec, Gyöngyös, Jászberény, Hedrehely, Györgyi a Ozora. Sú zaujímavé aj z geografického hľadiska. Posledné tri sa nachádzali v kustódii Ozora juhovýchodne od Balatonu; Gyöngyös, Jászberény v ostrihomskej kustódii; Sečany boli centrom rovnomennej kustódie a všetky tieto konventy boli hypoteticky možným terčom útoku osmanských Turkov, najmä v predchádzajúcom roku. Ale Hlohovec? Aj keď Turci sa už objavili aj v tomto regióne, ich prepady neboli také časté. V tomto prípade zrejme nešlo len o ohrozenie zo strany Turkov, ale všeobecne o nebezpečenstvo zo strany rôznych armád alebo „potulných“ oddielov. Je rovnako zaujímavé, že v roku 1542 už Turci obsadili centrálnu časť krajiny a vytvorili Budínsky ejálet, takže päť z týchto siedmich kláštorov už bolo na okupovanom území (Sečany boli obsadené až v roku 1552 po dobytí hradu Dregel). To sa týka aj kláštorov v Budíne a Pešti. No zo záverov tej istej kapituly sa dozvedáme, že do peštianskeho kláštora bol vymenovaný gvardián, no do budínskeho nie s tým, že sú tam Turci. Ak sa stiahnu (? zostali tam 146 rokov), okamžite mali byť z Pešti vyslaní dvaja bratia do kláštora v Budíne.⁵⁷ Turci obsadili Budín spolu s Pešťou 29. augusta 1541, teda na Turíce 1542, keď sa konala provinciálna kapitula. Obidva kláštory boli teda trištvrte roka súčasťou okupovaného územia. No ako vidno, ešte stále sa počítalo s tým, že Turci budú vytlačení. Tieto správy však zrejme súvisia aj s tým, že po Turicach 1542 sa plánovala ofenzíva kráľa Ferdinanda proti Budínu (Pešti) pod vedením Joachima Brandenburského. Táto kampaň však na prelome septembra a októbra zlyhala pri neúspešnom obliehaní Pešti. Mimochodom, právo držať „dopravné prostriedky“ postupne dostali aj ďalšie kláštory. V roku 1548 aj kláštory Coșeiu (ROM, maď. Kusaly), Medieșu Aurit (ROM, maď. Meggyesalja) alebo Banya (ROM), ktoré rovnako dostali povolenie držať v humne dva kone, zrejme z rovnakých dôvodov.⁵⁸

⁵⁴ ERŠIL, Jaroslav (ed.). *Acta Martini V. Pontificis Romani Pars II. (1423 – 1431)*. Praha : Academia, 1998, s. 819 – 820, č. 2208.

⁵⁵ EEMHK II, s. 499. „In locis Zechen, Galgoch, Gyewngyes, Beren ac Hederhel, Gyergy et Ozora habeantur equi duo et currus pro singulis eisdem locis propter continuas incursiones Thurcarum, ut possint fratres aufugere in alia loca tutiora cum necessitas eos coget;[...].“ Skrátené aj ZALKA, *Cronica Fratrum Minorum de Observatia*, s. 314.

⁵⁶ EEMHK II, s. 488.

⁵⁷ EEMHK II, s. 499. Skrátené aj ZALKA, *Cronica Fratrum Minorum de Observatia*, s. 314.

⁵⁸ EEMHK II, s. 511.

Podobnú výnimku z prísnych pravidiel držať majetok: dobytok (kone, voly či osly) alebo zásoby potravín (obilie, víno) dostali 4. apríla 1459 od pápeža Pia II. aj bosnianski observantní františkáni s odvolaním sa na to, že ich kláštory sa nachádzali v oblastiach, kde žili heretici a „neofyti“ a kde neboli mestá, ale len dediny a mestečká, a zaobstaráť si obživu žobraním bolo veľmi ťažké.⁵⁹ Veľmi podobné privilégium bolo observantným bratom z Bosny udelené aj pápežom Sixtom IV. 12. augusta 1473. Údajne s plačom a zármutkom mu bolo oznámené, že všetky miesta v Bosne boli Turkami úplne zničené „*omnia loca infidelium Turcarum invasione combusta et destructa et illorum locorum partes desolatae existan...*“ Bolo im preto dovoľené ponechať si kláštory, ktoré by im boli alebo budú odovzdané šľachtou na uhorskom území „za riekou Drávou a Sávou“ alebo v Chorvátsku a Slavónsku. Zároveň si mohli ponechať aj majetok a vinice a postaviť si kláštory na uhorskom území, kde sa mohli dočasne presťahovať.⁶⁰ Týmto privilégiom bola teda zmiernená prísnosť františkánskej rehoľnej observancie a zároveň im bolo opäť dovoľené expandovať do Uhorska. Už druhýkrát. Či sa však toto privilégium naplnilo, možno skôr pochybovať.

Na osmanské nebezpečenstvo reagovala aj rehoľa kazateľov. Dvaja uhorskí dominikáni, Matej z Čazmy a Dominik z Požegy, v roku 1479 dostali od generálneho predstaveného rehole povolenie, aby v prípade, že sa nachádzajú na cestách a sú v blízkosti Turkov „*propter Turchos*“, mohli odísť do akéhokoľvek kláštora, kde ich prijmu. V nasledujúcom roku dostal dominikán Matúš z Uhorska povolenie utiecť pred tureckým nebezpečenstvom do zahraničia.⁶¹ Dokonca v roku 1526 dostali dvaja uhorskí dominikáni Gregor a Blažej povolenie cestovať domov do Uhorska v civilnom oblečení kvôli bezpečnosti a strachu pred „Turkami a luteránmi.“⁶² Pri dominikánoch v priebehu 16. storočia došlo k akémusi „hromadnému“ odchodu bratov do zahraničia. Medzi rokmi 1525 – 1537 bolo udelené množstvo povolení bratom opustiť provinciu a usadiť sa v zahraničí, kdekoľvek by ich prijali. Najviac bratov dominikánov odišlo do kláštorov v Štajersku, Aquilei, Lombardii alebo v Ríme.⁶³ Zároveň sa zdá, že časť bratov odchádzala aj nekontrolovane, čo bolo zakázané pod tarchou exkomunikácie, a títo bratia sa museli vrátiť do 15 dní, ako sa dozvedeli túto informáciu. Napokon v roku 1539 získal brat Michal z Jágra (*Fr. Michael de Agria*) právo readmisie – zhromaždiť rozptýlených bratov späť do provincie bez toho, aby im bol udelený trest.⁶⁴ Tieto úteky bratov kazateľov si možno vysvetliť zrejme tým, že mali veľký strach pred nájazdmi Turkov. Napr. v roku 1535 dostali dvaja uhorskí bratia Štefan a Marek od generálneho predstaveného povolenie, aby sa presťahovali do kláštora v Ptuj v Dolnom Štajersku, a to v dôsledku vpádu Turkov do ich uhorskej provincie.⁶⁵

Časť mendikantov sa v dôsledku nebezpečenstva sťahovala aj do hradov. Jeden z prvých takýchto prípadov je doložený v roku 1441, keď sa františkáni z konven-

⁵⁹ THEINER, *Vetera Monumenta Historica II*, s. 354 – 355, č. 534.

⁶⁰ FERMENDŽIN, *Acta Bosnae*, s. 280 – 282, č. 1401.

⁶¹ IVÁNYI, *A Szent Domonkos-rend római*, s. 27 – 28.

⁶² IVÁNYI, *A Szent Domonkos-rend római*, s. 28: „*cum habitu occultato propter timorem Turcarum et lutheranorum*“.

⁶³ SIPTÁR, Dániel. Magyarországi domonkosok a XVI. században. In *A 800 éves Domonkos rend Magyarországon : A középkori provincia felbomlásától a közelmúltig*. Budapest; Vasvár : Szent István Tudományos Akadémia; Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, 2017, s. 19.

⁶⁴ SIPTÁR, *Magyarországi domonkosok*, s. 19.

⁶⁵ IVÁNYI, *A Szent Domonkos-rend római*, s. 28.

tu v Našiciach uchýlili v strachu pred Turkami na miestny hrad. Pri obrane tohto hradu potom so zbraňou v ruke aktívne pomáhali aj obrancom. Jeden z nich potom už ako rehoľník v konvente vo Virovitici z tohto dôvodu žiadal pápežského penitenciára o rozehrešenie (absolúciu).⁶⁶

V roku 1539 dostala dominikánka, šľachtičná Kristína Dombai, spolu s jej spolumestrami povolenie, aby sa zo strachu pred Turkami presťahovali na niektorý z hradov jej rodiny alebo aby odišli do bezpečnejšieho kláštora.⁶⁷ Bratov dominikánov máme okolo polovice 16. storočia hypoteticky doložených na hrade Veľký Šariš.⁶⁸ Treba však pripomenúť, že pri odchode bratov dominikánov do zahraničia svoju úlohu zohrali aj iné okolnosti ako Turci, napr. šíriaca sa reformácia (najmä v Sedmohradsku) alebo zmena náboženského myslenia a s ním súvisiaci pokles príjmov kláštorov. Samozrejme, netreba pripomínať, že existovala aj vnútorná migrácia dominikánov. Napríklad dominikánky zo Zajačieho ostrova utiekli pred Turkami najprv do Veľkého Varadína, aby napokon prišli do Trnavy, kde sa usadili v miestnom mužskom klástore, v ktorom im bola vyčlenená polovica objektu.⁶⁹

Strach z Turkov spôsoboval aj hromadné odchody celých komunít, s čím súvisí aj zánik konventov. Napríklad pri už spomínanom tureckom vpáde do Sedmohradska v roku 1438 opustili pavlíni svoj kláštor v Päuca (Pókafalva). Keď nebezpečenstvo pominulo, prísťahovali sa sem na žiadosť sedmohradského vicevojvodu Mikuláša z Ocna Sibiului (Vizaknaia) observantní františkáni.⁷⁰ V čase prvej osmanskej ofenzívy proti Viedni v roku 1529 zo strachu pred nimi utiekli bratia karmelitáni z Prešova na čele s priorom Wolfgango, a v klástore zostal len starší brat Hansen, pritom asi určite vedeli, že Turci na toto mesto útočiť nebudú.⁷¹ Z rovnakého dôvodu utiekli aj františkáni z Bratislavy. Keď nebezpečenstvo pominulo, chceli sa bratia do svojho konventu vrátiť, no mesto im v tom bránilo, a tak sa museli obrátiť na cisára Ferdinanda I. Habsburského.⁷² O pokuse karmelitánov vrátiť sa do Prešova však nevieme nič.⁷³

Osobitnou témou je ničenie mendikantských konventov na juhu krajiny v 16. storočí. Napríklad františkánski salvatoriáni (pôvodne observanti)⁷⁴ v súvis-

⁶⁶ DVOŘÁKOVÁ, *Pod vládou ženy*, s. 243.

⁶⁷ IVÁNYI, *A Szent Domonkos-rend római*, s. 28.

⁶⁸ WAGNER, Carolus (ed.). *Diplomatarium comitatus Sarosiensis...* (ďalej DCS). Posonii; Cas-soviae : Joannis Michaelis Landerer, 1780, s. 556 – 559. Správa o prítomnosti dominikánov je však čiastočne sporná. Donačná listina cisára Maximiliána na dedinu Záhradné z roku 1574 sa odvoláva na to, že patrila kláštoru na hrade Veľký Šariš, no bez udania rehoľnej príslušnosti. Ďalšia donačná listina kráľa Mateja pre túto dedinu z roku 1617 uvádza, že patrila Bratom kazateľom a teraz je už v rukách rôznych svetských majiteľov. Nie je vôbec jasná cesta, ako sa majetok augustiniánov z Veľkého Šariša – dedina Záhradné, dostala do majetku dominikánov, ani to, ako sa Bratia kazatelia dostali na Šarišský hrad.

⁶⁹ JANKOVIČ, Vendelín. Zánik dominikánskych kláštorov na Slovensku v 16. storočí. In ŠIMONČÍČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava : Trnavská univerzita, 1994, s. 215 – 216.

⁷⁰ LUKCSICS II, s. 259 – 260, č. 1027; KARÁCSONYI, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon I*, s. 332.

⁷¹ DCS, s. 552 – 553.

⁷² KARÁCSONYI, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon I*, s. 236 – 237.

⁷³ DCS, s. 552 – 553.

⁷⁴ Až do roku 1517 delíme uhorských františkánov na dve skupiny, observantov a konvetuálov, ale nakoniec bola rehoľa jednotná. V toto roku došlo k rozdeleniu františkánov na dve samostatné rehole. Uhorskí konventuáli sa pridali k observantom, no napriek tomu

losti s osmanskou expanziou prestali obsadzovať ohrozené kláštory. V roku 1533 na provinciálnej kapitule v Gyule rozhodli, že do kláštorov v Pölöske a v Csákány nebudú poslaní bratia pre turecké nebezpečenstvo a kláštory i majetok mali byť odovzdané patrónom alebo diecéznej vrchnosti,⁷⁵ pritom vieme, že v kláštore v Csákány boli v predchádzajúcom roku zavraždení asi osmanskými Turkami dvaja bratia, Dionýz *de Bor* a Juraj *de Parovya*.⁷⁶ Rovnako aj konvent v Hederhely bol v roku 1546 zrušený z dôvodu, že bol v moci Turkov a bolo potrebné ho kvôli nebezpečenstvu opustiť.⁷⁷ Pravdepodobne v dôsledku tureckého plienenia zanikli skoro všetky kláštory v ohrozených, resp. kontaktných oblastiach. Ako príklad opäť možno uviesť františkánskych salvatoriánov. Do južných kustódií, ktoré sa nachádzali v zóne „dotyku“, ako napr. Ozora alebo Slavónia, boli na provinciálnych kapitulách v roku 1531 menovaní pätnásť gvardiáni, v roku 1537 už len ôsmi gvardiáni, ešte aj po obsadení centrálnej časti krajiny Turkami v roku 1542 piati gvardiáni, no v roku 1544 už žiadny.⁷⁸

Ako sme už spomenuli, po veľkých osmanských vpádoch do Sedmohradska v rokoch 1438, 1442 a 1444 boli mnohé mendikantské kláštory zdevastované. Okrem ich fyzickej obnovy, ktorú podporoval aj pápež odpustkami, o čom sme už hovorili, dochádzalo aj k obnove duchovnej. Zdá sa teda, že fyzická obnova konventov bola spojená s obnovou duchovného života bratov. Pápež Eugen IV. v roku 1444 vydal bulu, ktorou poveril úlohou duchovnej obnovy vikára sedmohradských dominikánskych kláštorov Jakuba Riechera z Bazileja. Jeho úlohou bolo zrejme fyzicky aj duchovne zreformovať sedmohradské kláštory dominikánov, ktoré, ako sa v bule píše, prešli krutosťou Turkov a iných neveriacich.⁷⁹ V Uhorsku sa preto začala pomaly duchovná obnova aj dominikánskych kláštorov v duchu prísnejšej observancie. Táto reforma bola pravdepodobne úspešná, nakoľko sa kláštory v Cluj-Napoca, v Sibiu a niektoré iné stali tzv. reformnými konventami.⁸⁰ Fyzická obnova kláštorov zdevastovaných tureckými vpádmi sa tak stala vhodnou zámienkou na presadenie prísnejšej formy kláštorného života, v tomto prípade minimálne dominikánov.

Život bratov na Turkami okupovanom území

Zaujímavou otázkou je aj život mendikantov na okupovanom území. Drvivá väčšina kláštorov zanikla, no napriek nepriaznivej situácii niektoré kláštory prežili a fungovali naďalej aj na osmanskom území. Časť konventov existovala aj napriek okupácii ešte istú dobu a z provinčných kapitul, najmä františkánov, sa dozvedáme, že napr. ešte v roku 1542 boli bratia poslaní do kláštora v Pešti, aj

sa vytvorili dve provincie. Z observantov sa stali salvatoriáni podľa zasvätenia ich provincie a z konventuálov sa stali mariáni, rovnako podľa zasvätenia.

⁷⁵ EEMHK II, s. 474. „*Item locus de Perechke qui est in faucibus Turcarum, ubi periculosum est fratribus propier illos demorari, loci patrono resignetur et fratres de eo extrahantur. Item similiter locus de Chakan resignetur patrono et loci diocesano.*“

⁷⁶ EEMHK II, s. 533.

⁷⁷ EEMHK II, s. 507.

⁷⁸ EEMHK II, s. 464 – 504.

⁷⁹ RIPOLI, Thomas (ed.). *Bullarium Ordinis Praedicatorum, 1430 – 1484*, vol. III. Romae : Ex Typographia Hieronymi Mainardi, 1731, s. 184 – 185.

⁸⁰ LUPESCUNÉ, *A Domonkos Rend középkori erdélyi*, s. 367. HUNČAGA, – HUŤKA, *Žobravé rehole a stredoveké mestá*, s. 232 – 236.

keď mesto už bolo v rukách Turkov. No aj napriek tomu konvent v Pešti napokon zanikol, rovnako ako konventy v centrálnej časti krajiny.

Nateraz existujú informácie len o dvoch mendikantských konventoch, ktoré aj napriek okupácii naďalej fungovali na osmanskom území. Boli to dva františkánske konventy salvatoriánskej provincie: v Segedíne a v Gyöngyösi. Život miestnych komunít bol však oveľa komplikovanejší, no nie nemožný. Stratili síce všetky privilégia, nakoľko ich Turci nerešpektovali, no napriek tomu ich tolerovali. Zároveň sa zdá, že ich dokonca ochraňovali a bratia naďalej mohli vykonávať svoju pastoračnú činnosť.⁸¹ V roku 1541 im ochranné osvedčenie dokonca udelil sultán Sulejman I.⁸² Na žobranie však potrebovali osobitné povolenia, ktoré im udeľoval budínsky paša, ako napríklad 13. júna 1547, keď ho dostal od Mehmet Paša.⁸³ Povolenia vydával aj sandžakbeg z Hatvánu, pod správu ktorého patrila aj kláštor v Gyöngyösi – napr. v rokoch 1558 alebo v 1559⁸⁴, alebo dokonca v roku 1552 aj Ferdinand I., keď sa cisárske vojská pohybovali v tomto priestore. Cisárski vojaci sa v okolí kláštora pohybovali aj počas 15-ročnej vojny (1596).⁸⁵ Paša im zároveň udelil povolenie aj na prekročenie hranice, aby sa bratia mohli zúčastniť provinciálnej kapituly.⁸⁶ Dokonca sa na tureckom území v konvente v Gyöngyösi uskutočnilo množstvo provinciálnych kapitúl salvatoriánskej provincie rehole františkánov, a to už od roku 1558 s istými prestávkami až do roku 1602.⁸⁷ Na provinciálnej kapitule, ktorá sa uskutočnila 2. februára 1565, bol okrem iného zvolený Imrich *de Thewys* (*Emericus de Thwys*) za provinciálneho ministra na okupovanom aj na kráľovskom území. Podobné povolenie na prekročenie hranice bolo vydané aj Ali Pašom v roku 1568, pričom bratom zo Sedmohradska, Rakúska alebo Čiech bolo povolené zúčastniť sa kapituly v Gyöngyösi a nikto ich nemal obťažovať.⁸⁸ Konvent v Gyöngyösi však potreboval povolenie aj na také jednoduché úkony, ako bola napr. prestavba kláštora.⁸⁹ O životaschopnosti tohto konventu svedčí aj skutočnosť, že v ňom žil pomerne slušný počet rehoľných bratov. V roku 1558 to bolo 18, v roku 1562 15 bratov alebo v roku 1572 až 24. Títo bratia pochádzali z iných ohrozených konventov a zrejme tu našli pokojnejšie zá-

⁸¹ Magyar Ferences Levéltár, fond Toeroekiratok (1540 – 1680), č. 15470322_17. Dostupné na internete: <<https://www.monasterium.net/mom/HU-MFL/Toeroekiratok/fond>> [cit. 23. 3. 2026] alebo KARÁCSONYI, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II, s. 61 – 62.

⁸² KARÁCSONYI, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II, s. 61.

⁸³ GZO, s. 18.

⁸⁴ Magyar Ferences Levéltár, fond Toeroekiratok (1540-1680), č. 15619999_115 alebo č. 15619999_121. Dostupné na internete: <<https://www.monasterium.net/mom/HU-MFL/Toeroekiratok/fond>> [cit. 23. 3. 2026].

⁸⁵ KARÁCSONYI, Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II, s. 62.

⁸⁶ GZO, s. 18.

⁸⁷ ZALKA, *Cronica Fratrum Minorum de Observatia*, s. 305 – 306. Tieto kapituly sa konali v rokoch 1558, 1559. V roku 1561 bola kapitula v Okoličnom, no potom opäť v Gyöngyösi v rokoch 1565, 1567, 1570, 1572, 1574. V roku 1579 bola kapitula v Skalici a potom opäť len v Gyöngyösi: 1581, 1583, 1586, 1589, 1592, 1595, 1596, 1599, 1602. Nasledujúca kapitula sa už konala v kláštore v Uherskom Hradišti: 1605, 1612 atď.

⁸⁸ Dostupné na internete: <<https://archivum.ferencesek.hu/index.php?modul=dokumentumok&ut=03%20Lev%E9lt%E1r&behiv=almappa/fondjegyzek/XII.2%20Turcica.htm>> 77. [cit. 23. 3. 2026].

⁸⁹ Dostupné na internete: <<https://archivum.ferencesek.hu/index.php?modul=dokumentumok&ut=03%20Lev%E9lt%E1r&behiv=almappa/fondjegyzek/XII.2%20Turcica.htm>> 23. [cit. 23. 3. 2026].

zemie.⁹⁰ Reformácia postupovala aj na tureckom území a dotkla sa aj tu žijúcich františkánov, či už v Gyöngyösi alebo v roku 1563 v Segedíne.⁹¹

Otvorenou otázkou však je, či sa bratia mohli zúčastňovať napr. zasadania generálnych kapitúl. Problematické to už bolo aj v 15. storočí v bosniatskom vikariáte. Existuje správa zo 16. mája 1486, podľa ktorej vieme, že do miestnych konventov na Turkami okupovanom území bol vyslaný brat František *de Soimiris*, ktorý bol, okrem iného, poverený priviesť odtiaľ zástupcov na generálnu kapitolu rehole.⁹² Zaujímavá analógia s bosniatským vikariátom môže byť aj vo fungovaní vikariátu. V Bosne totiž došlo v roku 1487 k rozdeleniu vikariátu na dve časti (kustódie). Jedna časť konventov na okupovanom území mala mať vlastnú správu, aj keď podliehala vikárovi, ktorý sídlil na kresťanskom území.⁹³ Tu bol však počet kláštorov na osmanskom území väčší ako v Uhorsku v 16. storočí.

Konventy na tureckom území však, pochopiteľne, zažili aj mnoho prikoria. Napr. v roku 1574 sa bratia sťažovali v Budíne, že im v Gyöngyösi a v okolitých mestách a dedinách zakazovali žobrať o almužnu. Navyše moslimovia vtrhli do ich kláštorných ciel a do kostola, kde vzali ich majetok a spôsobili im značnú materiálnu škodu. Listina ich mala chrániť pred nezákonnosťou v ich konvente, v kostole, v dedinách a v mestách, pričom bolo zakázané brať im majetok. Mená tých, ktorí sa takýchto činov dopustia, mali byť oznámené a dotčení mali dostať zaslúžený trest.⁹⁴

Život na Turkami okupovanom území prinášal rôzne situácie. Dokonca moslimský muftí v súvislosti s františkánmi vyriekol aj fatvu, keď musel riešiť otázku, či môžu moslimovia dávať almužnu mendikantom (františkánom). Odpoveďou bolo, že moslimskí vojaci nesmú prekážať bratom v ich činnosti a ak to niekto robí, má byť potrestaný.⁹⁵ Pomerne „šalamúnska“ odpoveď na celkom konkrétnu otázku, za ktorú by sa nemusela hanbiť ani delfská Pýtia. Táto problematika by si však zaslúžila zvláštnu pozornosť, no vytyčený časový rámec by sa musel predĺžiť na celé obdobie okupácie až do roku 1686.

Záver

Krízové situácie, do ktorých sa jednotlivci alebo celé skupiny dostávajú, boli a stále sú výzvou, na ktorú nie je jednoduché reagovať. Predovšetkým preto, že každá takáto reakcia je jedinečná a individuálne rôznorodá. V prípade, že je nebezpečenstvo dlhodobé a kontakt s centrami je nedostatočný, začne sa vytvárať nový systém ako výsledok reakcie na rôzne bolestivé podnety. Žobravé rehole v Bosne a na juhu Uhorska boli od konca 14. storočia vystavené tlaku útočníkov, ktorí z náboženského a kultúrneho pohľadu boli vnímaní ako cudzinci, ergo pohania. Táto skutočnosť viedla najmä k zvýšenej angažovanosti sa v konfliktoch

⁹⁰ KARÁCSONYI, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II*, s. 62 – 63.

⁹¹ KARÁCSONYI, *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon II*, s. 163.

⁹² FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, s. 298, č. 1176.

⁹³ FERMENTŽIN, *Acta Bosnae*, s. 298-299, č. 1177.

⁹⁴ Dostupné na internete: <<https://archivum.ferencesek.hu/index.php?modul=dokumentumok&ut=03%20Lev%E9lt%E1r&behiv=almappa/fondjegyzek/XII.2%20Turcica.htm>> 21. [cit. 23. 3. 2026].

⁹⁵ Dostupné na internete: <<https://archivum.ferencesek.hu/index.php?modul=dokumentumok&ut=03%20Lev%E9lt%E1r&behiv=almappa/fondjegyzek/XII.2%20Turcica.htm>> 37. [cit. 23. 3. 2026]. Fatva bola však vyrieknutá v roku 1640.

s novým nebezpečenstvom, ktoré predstavovali osmanskí Turci. Spočiatku najmä františkáni pocítili najväčší tlak hlavne preto, že v Bosne mali pomerne rozvinutý observantný vikariát. V dôsledku tlaku, plienenia a ničenia kláštorov sa bratia začali sťahovať do Uhorska, kde na základe pápežských privilégií začali získavať právo stavať si akoby „záložné“ konventy, a to aj bez súhlasu pápežskej kúrie, a zároveň si tieto kláštory stavali na území už existujúcej uhorskej konventuálnej provincie, z čoho vznikalo množstvo problémov. Zároveň sa v pohraničí začalo vytvárať akési zvláštne územie, kde ešte žili ľudia, no cirkevná správa tu už prestala pôsobiť. Tieto skutočnosti začali lákať do tejto „sedej“ zóny odvážnych bratov (františkánov alebo augustiniánov), ktorí vykonávali pastoračnú činnosť. Okrem nich sa tu totiž objavujú aj rôzne heterodoxné kresťanské učenia. Síce bogomili boli v Bosne prítomní už dlho pred tureckým plienením, no napr. husiti sa tu objavujú až v priebehu 15. storočia.

Najmä pri observantných františkánoch sa v dôsledku tureckého tlaku začali objavovať výnimky z rehoľných pravidiel najmä v otázke vlastníctva majetku. Už v 15. storočí v bosnianskom vikariáte dostali bratia privilégium, aby si mohli ponechať niektoré darované majetky, za ktoré mali vybudovať kláštory na bezpečnejšom, najmä uhorskom prostredí. V 16. storočí provinciálne kapituly františkánskych salvatoriánov zasa povoľovali vlastniť kone a voz, ktorý mal bratov v čase ohrozenia zo strany Turkov odviesť do bezpečia. Reakciou na turecké prepady bol v tomto prípade útek. No pri bosnianských františkánoch sa objavuje aj forma koexistencie s Osmanmi, kde už v roku 1463 bratia získali od sultána ochranný edikt. Podobná situácia nastala aj v Uhorsku, kde františkáni aj po obsadení centrálnej časti krajiny zostali na okupovanom území pôsobiť v miestach, z ktorých napokon zostali len dve, v Segeníne a v Gyöngyösi. V tomto prípade bola reakciou snaha o koexistenciu a spoluprácu. Aj títo františkáni získali ochranu, najmä od pašov alebo od sandžagbegov. Život bratov na okupovanom území bol pomerne komplikovaný, no nie nemožný a možno v časoch stavovských povstaní v kráľovskom Uhorsku aj oveľa pokojnejší. Dosvedčujú to napr. provinciálne kapituly salvatoriánskych provincií františkánov, ktoré sa počas druhej polovice 16. storočia konali skoro výhradne len na tureckom území v Gyöngyösi.

Mnohí bratia sa počas tureckého plienenia a okupácie krajiny dostali aj do zajatia. Najznámejším zajatcom z Uhorska bol dominikán Georgius de Hungaria, ktorý o svojich zážitkoch zo zajatia napísal v roku 1481 známy spis *Tractatus de moribus, condicionibus et nequitia Turcorum* (Pojednanie o zvykoch, pomeroch a skazenosti Turkov), ktorý sa v 16. storočí stal v Európe bestsellerom. Do zajatia sa dostali aj niektorí františkáni a možno aj iní, no informácií o nich je pomerne málo. V dôsledku plienenia boli, žiaľ, mnohí bratia aj zavraždení. Ich zoznamy si viedli najmä františkáni, kde sa môžeme dozvedieť aj niektoré okolnosti o zavraždených. Zoznamy však určite nie sú kompletne, ako dosvedčujú niektoré iné pramene. Je možné, že takéto zoznamy si viedli aj iné rehole, no nateraz o nich nevieme nič konkrétne.

V dôsledku nepriaznivých okolností najmä po roku 1526 v Uhorsku zanikla skoro celá mendikantská rehoľná štruktúra. Pre augustiniánov, dominikánov a karmelitánov to platí skoro absolútne a len františkáni salvatoriánskej a mariánskej provincie sa udržali v niektorých mestách prevažne západného Uhorska, s výnimkou dvoch kláštorov na okupovanom území. Veľký podiel na zániku rehoľnej štruktúry, okrem boja o uhorský trón a šíriacej sa reformácie, tak mali aj osmanskí Turci.

ZOZNAM POUŽITÝCH ZDROJOV

Pramene

- BUNYITAY, Vince – RAPAICS, Rajmund – KARÁCSONYI, János (eds.). *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából II 1530 – 1534*. Budapest : Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1904.
- ERŠIL, Jaroslav (ed.). *Acta Martini V. Pontificis Romani Pars II. (1423 – 1431)*. Praha : Academia, 1998.
- FEKETE NAGY, Antal (ed.). *A Balassa család levéltár (1193 – 1526)*. Budapest : Akadémiai kiadó, 1990.
- FERMENDŽIN, Eusebius (ed.). *Acta Bosnae. Zabrabiae* : Taberna Libraria, 1892.
- HUNGARIA, Georgius de. *Tractatus de Moribus Codictionibus et Nequicia Turcarum*. (ed. Reinhard Klockow). Köln : Böhlau, 1993.
- KAIZER, Nádor OFM (ed.). *A gyöngyösi zárda oklevéltára*. Budapest : Held János irodalmi és nyomdavállalat, 1930.
- KARÁCSONAYI, János – KOLLÁNYI, Ferenc (eds.). *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából IV. 1542 – 1547*. Budapest : Szent István Társulat Tudományos és Irodalmi Osztálya, 1909.
- LUKCSICS, Pál (ed.). *XV. századi pápák oklevelei, tom. I*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1938.
- LUKCSICS, Pál (ed.). *XV. századi pápák oklevelei, tom. II*. Budapest : Magyar tudományos akadémia, 1938.
- Magyar Nemzeti Levéltár, fond Diplomatikai Fényképgyűjtemény, dostupné na <https://www.hungaricana.hu>
- RIPOLI, Thomas (ed.). *Bullarium Ordinis Praedicatorum, 1430 – 1484, tom. III*. Romae : Ex Typographia Hieronymi Mainardi, 1731.
- RIPOLL, Thomae – BRÉMOND, Antonin (eds.). *Bullarium Ordinis FF Praedicatorum. tom. III*. Romae : Ex Typographia Hieronymi Mainardi, 1731.
- TELEK, Josephus. *Nove Facies Provinciae SS. Salvatoris*. (Rukopis uložený v kláštore Gyöngyösi), 1757.
- THEINER, Augustino (ed.). *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia (1352-1526), tom II*. Romae : Typis Vaticanis, 1860.
- WAGNER Carolus (ed.) *Analecta Scepusii sacrii et profani. Pars II*. Viennae : Joannes Thomae nob. de Trattnern, 1774.
- WAGNER, Carolus (ed.). *Diplomatarium comitatus Sarosiensis, quod ex tabulariis et codicibus manuscriptis eruit Carolus Wagner Hungarus zboroviensis bibliothecae universitatis regiae Budensis custod*. Posonii; Cassoviae : Joannis Michaelis Landerer, 1780.
- ZALKA, Blasius de. (et con.) *Cronica Fratrum Minorum de Observatia Provinciae Bozniae et Hungariae*. In TOLDY, Ferenc (ed.). *Analecta monumentorum Hungariae historicorum literariorum maximum inedita*. Budapest : Bibliothecae Academiae Scientiarum, 1984, s. 213 – 315.

Zoznam bibliografických odkazov

- ADRIÁNYI, Gabriel. Die Augustiner-Eremiten in Ungarn. In *Scientia Augustiniana*, 1975.
- ANDRIĆ, Stanko. *The Miracles of St. John Capistran*. Budapest : CEU Press, 2000. <https://doi.org/10.1515/9789633865408>
- CEVINS, Marie-Madeleine de. *Les Franciscains observants hongrois de l'expansion à la débâcle (vers 1450-vers 1540) : Bibliotheca seraphico-capuccina 83*. Roma : Institutio storico dei Cappuccini, 2008.
- CLASSEN, Albrecht. Reflections on Turkey by Pre-Modern German Writers and Poets (14th and 15th Centuries). In ATASOY, İrem et al. *Turkish-German Relations in Literary History From the Fifteenth Through the Twenty-First Century*. Istanbul : Istanbul university press, 2023, s. 17 – 40. <https://doi.org/10.26650/B/AA09.2023.012.03>
- DAMIAN, Iulian Mihai. L'Osservanza francescana e le crociate contro i turchi: da Eugenio IV a Pio II. In GALAMB, György (ed.). *Franciscan Observance between Italy and Central Europe*. Szeged : Hungarian Academy at Rome et al. 2017, s. 45 – 60.
- DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Pod vládou ženy : rytier bez kráľa*. Budmerice : Rak, 2021.
- FABIANICH, Donato. *Firmani inediti dei Sultani di Costantinopoli ai conventi francescani e alle autorità civili di Bosnia e di Erzegovina*. Firenze : Tipografia di Maria Ricci, 1884.
- FABIANICH, Donato. *Storia dei frati minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia e Bosnia fino ai nostri giorni. Parte I*. Zara : Tip. Fratelli Battara, 1863.
- GÁLIK, Zdenko. Hlohovec vo víre vojenských udalostí a ich dôsledky v rokoch 1401 – 1650. In *Studia Historica Nitriensia*, 2019, roč. 23, č. 2, s. 330 – 367. <https://doi.org/10.17846/SHN.2019.23.2.330-367>
- HLAŤÁKOVÁ, Miriam. *Pútnik : sonda do života stredovekého pútnika (kráľ Mikuláš Ujlaki a jeho cesta do Ríma)*. Budmerice : Vydavateľstvo Rak, 2022.
- HUNČAGA, Gabriel – HUŤKA, Miroslav. *Žobravé rehole a stredoveké mestá : pôsobenie medikantov v stredovekom urbánnom prostredí*. Ružomberok : Verbum, 2022.
- IVÁNYI, Béla, A Szent Domonkos-rend római központi levéltára (Részletek a magyar dominikánus provincia múltjából. In *Levéltári közlemények*, 1929, č. 1 – 2, s. 1 – 30.
- JANKOVIČ, Vendelín. Zánik dominikánskych kláštorov na Slovensku v 16. storočí. In ŠIMONČIČ, Jozef (ed.). *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava : Trnavská univerzita, 1994, s. 213 – 233.
- KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig I*. Budapest : Magyar Tud. Académia, 1923.
- KARÁCSONYI, János. *Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig II*. Budapest : Magyar Tud. Académia, 1924.
- LUPESCUNÉ, Makó, Mária. A Domonkos Rend középkori erdélyi kolostorainak adattára. In *Történelmi Szemle*, 2004, roč. 46, s. 339 – 384.
- PALMER, J. A. Fr. Georgius de Hungaria, O. P., and the Tractatus de Moribus Condicionibus et Nequitia Turcarum. In *Bulletin of the John Rylands Library* 34, 1951, s. 44 – 68. <https://doi.org/10.7227/BJRL.34.1.4>
- SIPTÁR, Dániel. Magyarországi domonkosok a XVI. században. In *A 800 éves Domonkos rend Magyarországon : A középkori provincia felbomlásától a közelmúl-*

- tig. Budapest; Vasvár : Szent István Tudományos Akadémia; Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény, 2017, s. 13 – 24.
- VODIČKA, Ondřej. Katoličtí exulanti ze zemí Koruny české v době husitské (1419 – 1436). (disertační práce). Brno : FF, 2015.
- WADDINGO, Luca. *Annales minorum seu trium ordinum a S. Francisco Instituto Auctoritate*, tom 13. Romae : Typus Rochi Barnadó, 1735.
- WILLIAMS, Stephen. Christopher. *Cronica der Türckey Sebastian Franck's Translation of the Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequitia Turcorum by Georgius de Hungaria*. (PhD. thesis), Leeds : The University of Leeds, 1991.
- YAGMUR, Ömer. Georgius de Hungaria'nın Gotik Harflere Aktardığı (1480/1481) İki Yunus Emre Şiiri Üzerine Notlar. In *Dil Araştırmaları*, 2018, roč. 22, s. 79 – 93.

SUMMARY

Hungarian Mendicants and the Ottoman Threat to the Late Sixteenth Century

Crisis situations affecting individuals or entire communities have always represented a challenge to which it is not easy to respond, particularly because such responses are inherently unique and diverse. When danger becomes long-term and contact with institutional or administrative centers is limited, new systems tend to emerge as adaptive responses to a range of disruptive and often traumatic stimuli. From the late fourteenth century onward, mendicant orders in Bosnia and southern parts of the Kingdom of Hungary were exposed to sustained pressure from invading forces perceived, from a religious and cultural perspective, as alien and pagan. This situation led to increased engagement of mendicants in conflicts with the new threat posed by the Ottoman Turks. Initially, the Franciscans were most affected, largely due to their well-developed Observant vicariate in Bosnia. As a result of continuous pressure, plundering, and the destruction of monasteries, many friars migrated into the Kingdom of Hungary. There, on the basis of papal privileges, they acquired the right to establish so-called “substitute” or “reserve” convents, often even without the explicit consent of the papal curia, and frequently within territories already occupied by existing Hungarian Conventual structures, which gave rise to various institutional tensions. At the same time, a peculiar type of “frontier” or “grey” zone began to emerge in border regions, where populations still remained but ecclesiastical administration had effectively ceased to function. These conditions attracted individual friars—primarily Franciscans and Augustinians—who undertook pastoral activities in these areas. Alongside them, various heterodox religious movements also appeared. While Bogomil communities had long been present in Bosnia, Hussite influences spread into the region during the fifteenth century. Among the Observant Franciscans in particular, the Ottoman threat led to certain exceptions to strict observance of the rule, especially regarding property ownership. Already in the fifteenth century, friars in the Bosnian vicariate received privileges allowing them to retain donated property, which was used to establish monasteries in safer regions, especially within Hungary. In the sixteenth century, provincial chapters of the Franciscan Salvatorian province permitted

the ownership of horses and carts to facilitate escape in times of danger. Flight thus constituted one form of response to Ottoman incursions. However, among the Bosnian Franciscans, a form of coexistence with Ottoman authorities also developed, as early as 1463, when the friars obtained a protective decree from the sultan. A similar situation can be observed in Hungary, where Franciscans continued to operate in certain locations even after the occupation of central territories, eventually maintaining a presence in only two places—Szeged and Gyöngyös. In this context, adaptation took the form of coexistence and pragmatic cooperation. These friars also secured protection, particularly from pashas or sanjak-beys. Although life under Ottoman rule was complex and often precarious, it was not impossible and, during periods of estate uprisings in Royal Hungary, could even prove comparatively more stable. This is evidenced, for example, by the fact that provincial chapters of the Salvatorian Franciscans in the second half of the sixteenth century were held almost exclusively in Ottoman-controlled Gyöngyös. Many friars were captured during Ottoman raids and the subsequent occupation. The most well-known captive from Hungary was the Dominican Georgius de Hungaria, who described his experiences in his 1481 work *Tractatus de moribus, condicionibus et nequitia Turcorum*, which became a widely read text in sixteenth-century Europe. Other members of mendicant orders, including Franciscans, also fell into captivity, although information about them remains limited. Many friars were killed during these conflicts; lists of the deceased were primarily kept by the Franciscans, though these are likely incomplete, as suggested by other sources. As a consequence of these adverse developments, particularly after 1526, the mendicant institutional structure in Hungary largely collapsed. This decline affected Augustinians, Dominicans, and Carmelites almost entirely, while only the Franciscan Salvatorian and Marian provinces managed to survive in a limited number of towns, primarily in western Hungary, with the exception of two monasteries located in Ottoman-occupied territory. Alongside internal political struggles over the Hungarian throne and the spread of the Reformation, the Ottoman expansion played a decisive role in the disintegration of mendicant structures in the region.

Mgr. Miroslav Huťka, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Filozofická fakulta, Katedra histórie
SK-03401 Ružomberok, Hrabovská cesta 1B
e-mail: <miroslav.hutka@ku.sk>
ORCID: 0000-0001-8927-3539